

Архипова Євгенія Олександрівна, аспірант, викладач Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"

ІНФОРМАЦІЙНА НЕРІВНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

В статті обосновується використання терміна "інформаційне нерівність" в контексті аналізу проблем інформаційного суспільства. Підкреслюється, що нерівномірний доступ к інформаційно-комунікативним технологіям може привести к збільшенню можливостей маніпулювання суспільною свідомістю шляхом, формуванню в підсвідомості людей специфічної моделі сприйняття інформації. Зазначається, що відсутність рівного доступу к інформації сприяє виникненню корупції.

In this article actual problems of an information society are considered. The use of the term "information divide" in a context of social aspects of the problem of irregular access to information and communication technologies is proved. It is emphasized, that Increase of a information divide could result in magnifying of opportunities of a manipulation social conscience by means of limitation of a free access to the information and forming the specific model of information perception in the human subconsciousness. It is marked, that absence of an equal access to the information promotes originating of corruption.

Сучасне суспільство перебуває в процесі трансформації: зароджується нове інформаційне суспільство, ефективність соціально-економічного розвитку якого залежить перш за все від створення, виробництва, зберігання та розповсюдження інформації. Поширюються такі специфічні явища, як інформатизація та інтернетизація, сучасні інформаційно-комунікативні технології викликають глибокі зміни в соціальному, економічному, політичному, морально-правовому та інших вимірах життя суспільства.

Перші кроки на шляху до інформаційного суспільства супроводжувалися широким обговоренням переваг інформатизації як першого етапу переходу до суспільства нового типу. Інформатизація представлялася як величезне благо для суспільства, держави та окремих людей, що відкриває широкі можливості збору, обробки та обміну інформацією, недосяжні на попередніх етапах суспільного розвитку. Зараз стає зрозумілим, що інформаційне суспільство – явище далеко не однозначне, має як свої переваги, так і недоліки.

Сьогодні, за умови відсутності ґрунтовних праць, що розглядають особливості перехідного суспільства, необхідно дослідити не тільки плюси інформаційного суспільства, інтернетизації, інформатизації та віртуалізації, про які багато говорять, але й проблеми, які виникають по мірі становлення нового суспільства.

Слід зазначити, що дослідженню різних аспектів інформаційного суспільства присвячено досить багато праць. Загальносоціологічна та філософська теорія постіндустріального суспільства глибоко розроблена в працях Е. Тоффлера, Д. Белла, М. Кастельса, Д. Рісмана та Дж. Гелбрейта. Серед сучасних українських вчених інформаційне суспільство вивчають В. Гавловський, А. Чухно, В. Цимбалюк, А. Гальчинський та А. Колодюк. Активно працюють у цьому напрямку російські вчені А.І. Ракітов, В.Л. Іноземцев, Г.Т. Артамонов, Н. Гендіна тощо.

Проте, незважаючи на досить велику кількість наукових праць, присвячених дослідженню інформаційного суспільства, його недоліки практично не висвітлені в фаховій літературі. Цим, власне, й обумовлений задум нашої статті. Її задачами є аналіз проблеми digital divide та обґрунтування доцільності перекладу цього терміну як "інформаційна нерівність" у випадку аналізу соціальних аспектів даної проблеми, а також окреслення можливих негативних соціальних наслідків інформаційної нерівності.

Трансформація суспільства в новий стан поряд із беззаперечними перевагами несе із собою і ряд недоліків. Разом із збільшенням ролі, яку відіграють сучасні технології в суспільному житті, збільшується і соціальна нерівність між окремими людьми, соціальними прошарками, верствами та групами людей, які з тих чи інших причин обмежені у доступі до сучасних технологій, знань, інформації тощо, та тими, хто не має обмежень у доступі до них. Збільшується інтелектуальний розрив між інформаційно- й технологічно розвинутими та нерозвинутими країнами і цілими регіонами. Дедалі посилюється соціальна нерівність людей внаслідок того, що одні з них володіють достатнім обсягом знань для розуміння та освоєння нових технологій і подальшої адаптації до змін у суспільстві, а інші не мають необхідного для цього початкового рівня знань.

В науковій літературі проблеми, пов'язані з нерівномірним доступом до сучасних інформаційних технологій, об'єднується терміном "digital divide", що найчастіше перекладається українською як "цифрова нерівність". Даний термін увійшов у загальний вжиток у США у середині 1990-х років і

спочатку використовувався для позначення розриву між різними соціальними групами у здатності придбати комп'ютер. Із появою нових технологій використання терміну поступово поширилося і на позначення нерівності між різними верствами населення, що виникає через нездатність малозабезпечених громадян використовувати переваги інформаційних технологій, Інтернету, дистанційної освіти, дистанційного рекрутингу тощо. Дослідники відзначають, що схожа нерівність виникає і між населенням різних країн із різним рівнем розвитку.

Зокрема Якоб Нільсен (Jakob Nielsen), відомий американський спеціаліст із інформаційних технологій та вебдизайну, визначає дане явище як такий стан, коли "певна частина населення має суттєво краще можливості для отримання користі від використання сучасних технологій, ніж інша частина населення" [1]. Я. Нільсен виділяє 3 види цифрової нерівності (Economic Divide, Usability Divide та Empowerment Divide). Перший вид – визначення економічної нерівності у початковому розумінні цього терміну, тобто така нерівність, за якої певна частина населення не може дозволити собі придбання комп'ютера. Другий вид нерівності полягає в тому, що навіть маючи комп'ютер, деякі не можуть використовувати його, оскільки більшість із доступних сервісів занадто важкі, аби ця група користувачів могла їх зрозуміти. Ця проблема в першу чергу торкається людей зрілого віку, які мають низький рівень комп'ютерної грамотності. Нарешті третій вид нерівності Я.Нільсен пов'язує з тим, що навіть у випадку, коли комп'ютер та інтернет будуть надзвичайно легкими у використанні, далеко не всі будуть повністю використовувати можливості новітніх технологій.

Як бачимо, класифікація Якоба Нільсена не виходить за межі нерівності у можливостях та здатностях використовувати комп'ютер та інтернет.

Класифікація нерівності, запропонована М.З. Згуровським, більш ширша, оскільки торкається соціальної складової проблеми. Він виокремлює три виміри нерівності, перший з яких стосується нерівномірного розподілу Інтернет-вузлів за регіонами світу у порівнянні з розподілом чисельності населення та сягає двох, а подекуди й трьох, порядків. Другий вимір нерівності полягає в тому, що 80% обсягу інформаційного і програмного продукту в світі сьогодні створюється англійською мовою, тоді як 75% населення Землі нею не володіють. І третій вимір стосується інформаційної нерівності в середині окремих країн: технологічні зміни призводять до того, що деякі групи населення, які і так були позбавлені сучасних благ цивілізації,

відокремлюються від елітної частини населення ще більше. До першої групи людей належать насамперед сім'ї з невеликим достатком, селяни, люди похилого віку, інваліди, а в деяких країнах ще й представники етнічних меншин та жінки [2, с.14].

В працях українських та російських дослідників застосовуються різні варіанти перекладу терміну "digital divide", серед яких: цифрова нерівність, цифровий розрив, цифровий бар'єр, цифровий розподіл, цифрова прірва тощо. Найбільш часто зустрічається словосполучення "цифрова нерівність", зокрема, саме цей термін використовується в книзі В.С. Журавського та М.К. Родіонова [2], а також у статтях М.З. Згуровського, де зазначається, що "сутність цифрової нерівності полягає в здатності країн або окремих верств населення використовувати, адаптувати, генерувати і поширювати знання" [3].

Ми віддаємо перевагу терміну – "інформаційна нерівність". Хоч це і не є дослівний переклад терміну "digital divide", але він більш точно, як нам здається, відображає соціальну сутність проблеми нерівномірного доступу до сучасних інформаційно-комунікативних технологій, тоді як переклад цього терміну як "цифрова нерівність" краще характеризує технічно-технологічний аспект даного явища.

Із розвитком інформаційного суспільства в побуті, політиці, економіці, культурі та інших сферах суспільного життя зростатиме кількість та значення апаратних, програмних та програмно-апаратних засобів, які ґрунтуватимуться на застосуванні сучасних інформаційно-комунікативних технологій. В такому випадку неодмінно зростатиме у кожному зі своїх вимірів та інформаційна нерівність різних суб'єктів інформаційно-комунікативних відносин (окремих людей, суспільних груп та прошарків, країн тощо).

Створюється своєрідне замкнуте коло, з якого важко вибратися, адже відсутність доступу до сучасних інформаційно-комунікативних технологій та інформаційних ресурсів для деяких суб'єктів інформаційних відносин гальмує їх подальший розвиток і зменшує їх можливості та інтелектуальний потенціал у порівнянні з краще забезпеченими в технічному та інформаційному плані суб'єктами інформаційних відносин. Таке відставання в розвитку, в свою чергу, унеможливорює покращення умов доступу суб'єктів першої групи до нових технологій та інформаційних ресурсів.

Аналіз проблеми інформаційної нерівності в сучасному суспільстві вимальовується ще один її аспект. Йдеться про можливість одних суб'єктів інформаційних відносин маніпулювати іншими шляхом формування "віртуального інформаційного простору" на основі змішування головного та другорядного, реального та віртуального, дійсного та вигаданого. Саме в такий спосіб витлумачують процес проникнення нових інформаційних технологій у різні сфери теоретики постмодернізму [4, с. 103]. У зв'язку з цим надзвичайно небезпечною є можливість концентрації засобів масової інформації в руках невеликої групи людей, що може привести до маніпуляції суспільною думкою стосовно тих або інших суспільно значимих подій, а також до руйнування духовних підвалин суспільства шляхом нав'язування громадянам невластивих їм цінностей.

До неочікуваних ефектів, може привести втрата соціальної орієнтації технологічного розвитку, притаманної індустріальному суспільству. Як вважає більшість спеціалістів з інформаційних технологій, соціологів та філософів, одним із факторів, що сутнісно загрожує інтересам суспільства в інформаційній сфері є безперервне ускладнення інформаційних і телекомунікаційних систем, мереж зв'язку, збільшення інформаційної складової критично важливих об'єктів інфраструктури життя суспільства. Ці загрози можуть виявлятися у вигляді порушення стійкості функціонування складових інформаційної інфраструктури, несанкціонованого доступу до інформації економічно та соціально значимих структур з боку злочинних, у тому числі терористичних організацій [4, с. 78].

Набуває поширення новий вид злочинності, пов'язаний із викраденням грошово-матеріальних цінностей, персональних даних, конфіденційної та комерційної інформації за допомогою ЕОМ та сучасних мережевих технологій. Поширення валютно-грошових операцій в онлайн-режимі та стрімкий розвиток Інтернет-грошей, віртуальних гаманців, з одного боку, та необізнаність користувачів цих послуг із заходами безпеки, з іншого боку, провокують кібер-злочинців на здійснення протиправних дій. Внаслідок впровадження інформаційних технологій в освіту, охорону здоров'я, виробництво, побут, дозвілля, виникнення нових засобів спілкування все більш контрольованими стають не тільки публічні, але й багато аспектів особистого життя людей. Постійно зростає кількість баз даних різного характеру, порядок створення, використання та захисту яких ще недостатньо розроблений ані на законодавчому, ані на технічному рівні.

Внаслідок поширеного використання нових технічних систем збору та обробки персональної інформації виникає можливість порушення законних прав та інтересів громадян шляхом несанкціонованого використання інформації (як посадовою особою, так і сторонньою людиною) або її навмисного викривлення.

Таким чином соціальні наслідки переходу до інформаційного суспільства можуть бути вельми неоднозначними. Розвиток інформаційної нерівності в умовах відсутності належних правових та соціальних регулятивних механізмів призведе до значних негативних наслідків. Суб'єкти інформаційних відносин, обмежені в доступі до сучасних технологій, різнобічної інформації, нових знань та баз даних, стають уразливими для впливу технічно краще оснащених суб'єктів, які володіють каналами передачі інформації, засобами зв'язку та комунікації, інформаційними ресурсами тощо. Це дає змогу останнім обмежувати доступ до всієї повноти інформації, представляти її в дозованій та контрольованій формі, що дозволяє спрямувати напрямок думок та поведінку людей у потрібному їм руслі.

Під впливом контрольованого потоку інформації у людей поступово формуються певні установки, переконання, вподобання та пріоритети. Пізніше у підсвідомості людей складається ціла модель сприйняття інформації, яка працює за принципом фільтру: людина довіряє лише тій інформації, яка вкладається у заздалегідь сформований шаблон сприйняття. Вся ж інша, навіть достовірна інформація, яка не відповідає встановленим рамкам, або взагалі не сприймається, або ж трактується як завідома фальсифікація.

Такі моделі сприйняття інформації є дуже консервативними і їх важко змінити. Тому після формування певних шаблонів та початку їх дії на підсвідомому рівні необхідність подальшого відбору та контролю доступу до інформації часто відпадає, адже у людей відсутні навички неупередженого раціонального осмислення отриманої інформації.

Обсяг інформації, з якою людина стикається у сучасному повсякденному та професійному житті, зростає в геометричній прогресії, і хоча об'єктивних меж накопичення інформації не існує, проте існують межі в можливостях та здібностях людини сприймати та обробляти цю інформацію. Раптово отримуючи доступ до великого інформаційного масиву, людина втрачає здатність орієнтуватися в ньому та розставляти пріоритети. Їй важко виокремити важливу інформацію з маси пустої та фонові, складно

зрозуміти, якому джерелу можна довіряти, а яке транслює викривлену або хибну інформацію з подачі зацікавлених у цьому осіб. І хоча людина має доступ до інформації, їй важко зорієнтуватися, що саме шукати, де і яким чином. В такій ситуації краще не ускладнювати собі життя і споживати ту інформацію, яка лежить на поверхні (або, вірніше, яку викладають на найбільш помітне та доступне місце). А, згідно з фізіологічними законами сприйняття інформації, запам'ятовується та вкарбовується у підсвідомість саме те, що найчастіше повторюється.

На підтвердження можна знайти багато прикладів з минулого та сучасного життя. Особливо їх багато в політиці. Наприклад, переконані прихильники різних політичних сил черпають докази на користь своїх фаворитів з одних і тих самих джерел інформації (загальнодоступні газети, телевізійні канали, радіо), хоча їх аргументи часто діаметрально протилежні. При цьому докази та аргументи іншої сторони просто ігноруються або сприймаються як неправдиві (чорний PR з боку політичних опонентів). Дія вбудованого механізму фільтрування інформації посилюється застосуванням фінансово-економічних стимулів у найбільш важливі та відповідальні періоди політичної активності.

Таким чином, за умови відсутності навичок раціонального осмислення великого масиву різнопланової і подекуди суперечливої інформації успішно спрацьовують закладені шаблони сприйняття та сортування вхідної інформації (повідомлень). Внаслідок дії цих шаблонів сприйняття одна інформація автоматично отримує ярлик брехні, а інша сприймається як істина, що не підлягає сумніву.

Початковий стан інформаційної нерівності, окрім маніпулювання індивідуальною та суспільною свідомістю, може призвести до такого негативного соціального наслідку, як поширення злочинів, пов'язаних з інформацією. При цьому діапазон можливих інформаційних злочинів дуже широкий – від нанесення шкоди окремій особі внаслідок викрадення персональних даних до виникнення складних соціальних проблем суспільства, пов'язаних з корупцією на різних рівнях та руйнуванням засад демократичного суспільства. Пояснимо цю тезу детальніше.

Деякі дослідники інформаційного суспільства (наприклад Ф. Цидря та М. Платонова) вважають, що інформатизація як процес, спрямований на освоєння інформаційних ресурсів з метою створення інформаційного суспільства, нерозривно пов'язана з демократизацією цього суспільства. Проте не слід забувати, що обмеження або відсутність доступу до нових

технологій, систем зв'язку, збору, обробки та передачі даних для певної частини громадян з легкістю призведе до протилежних результатів, оскільки лише забезпечена соціальними умовами та гарантована законом доступність інформаційних технологій для всіх членів суспільства дозволить у повній мірі реалізувати їх демократичні права та свободи.

Відсутність рівноцінного доступу до інформації всіх суб'єктів інформаційних відносин дозволяє певним особам та групам осіб, що в силу свого службового положення або інших обставин володіють розширеними можливостями доступу до інформації, використовувати цей доступ у власних інтересах. Мова йде про можливість корупції у всіх її різновидах: від банального хабара за видачу необхідної довідки до реалізації складних корупційних схем на державному рівні.

Закритість влади створює надзвичайно сприятливе середовище для її корумпованості. Непрозорість дій владних структур для громадськості суперечить стандартам демократичної держави, оскільки унеможливорює функціонування демократичних інституцій, позбавляє громадян можливості належним чином реалізувати свої права та свободи, адекватно оцінювати діяльність. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства 339 державних органів та політичних сил, які уособлюють владу в державі, а зрештою – впливати на формування та функціонування владних структур [5].

Відкритість та доступність повної інформації про важливі події і процеси в державі, а також про діяльність владних органів знищує більшість корупційних механізмів у зародку, адже якщо інформація загальнодоступна, то не має за що брати гроші чи вимагати особливих привілеїв для себе.

Створення ефективного механізму доступу громадян і журналістів до інформації про діяльність органів державної влади та посадових осіб є важливим фактором протидії корупції, оскільки володіння всією повнотою об'єктивної інформації стосовно тих чи інших посадових зловживань надає можливості впливу та контролю над владою. Слід розуміти, що виконувати функції протидії корупції здатні лише незалежні ЗМІ, оскільки владні структури та зацікавлені особи використовують власні інформаційні ресурси та підконтрольні чи залежні від них засоби масової інформації на свою користь. Забезпечення відкритості державних структур та умов для встановлення дійсної незалежності ЗМІ дозволяє повною мірою реалізувати конституційні права громадян в інформаційній сфері.

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що перехід до інформаційного суспільства висуває на перший план соціальні питання, пов'язані з тим, як відбувається адаптація особистості, державних інститутів, нормативно-правової бази, засобів масової інформації та суспільства в цілому до нових умов.

Розвиток нових технологій призводить до збільшення соціальної нерівності між окремими людьми, соціальними прошарками, верствами та групами людей, які з тих чи інших причин обмежені у доступі до сучасних технологій, знань, інформації тощо, та тими, хто не має обмежень у доступі до них.

При дослідженні соціальних аспектів проблеми нерівномірного доступу до сучасних інформаційно-комунікативних технологій доцільніше використовувати термін "інформаційна нерівність", що більш точно відображає соціальну сутність проблеми, тоді як переклад терміну "digital divide" як "цифрова нерівність" краще характеризує технічно-технологічний аспект даного явища.

Інформаційна нерівність виступає важливою соціальною проблемою сьогодення, і якщо вона не матиме суттєвого соціологічного, соціально-філософського та правового розгляду, то може призвести в подальшому до значних негативних наслідків.

Пов'язане з інформаційною нерівністю збільшення можливостей маніпулювання суспільною свідомістю внаслідок обмеження доступу до інформації може призвести до формування викривленої моделі сприйняття інформації та створення неадекватного відображення реальності. Інша сторона проблеми інформаційної нерівності полягає в тому, що відсутність рівноцінного доступу до інформації дозволяє певним особам та групам осіб використовувати у власних інтересах інформацію, до якої вони мають доступ у силу свого службового положення або інших обставин, що в свою чергу розширює можливості корупції на всіх рівнях.

Тому надзвичайне значення має розробка та впровадження механізмів, що забезпечать відкритість, доступність та адекватність реальності інформації, оскільки лише гарантована законом та належними соціальними умовами доступність інформаційних ресурсів та технологій для всіх членів суспільства дозволить у повній мірі реалізувати їх демократичні права та свободи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Jakob Nielsen Digital Divide: The Three Stages, 2006 / <http://www.useit.com/alertbox/digitaldivide.html>
2. Україна на шляху до інформаційного суспільства / В.С.Журавський, М.К. Родіонов, І.Б.Жиляєв; За заг. ред. М.З. Згуровського. – К.: ІВЦ "Політехніка", 2004. – 484 с.
3. Згуровский М.З. Путь к информационному обществу – от Женева до Туниса // Зеркало недели. – 2005. – №34 (562). – С. 4-5.
4. Янгель Л.Б. Информатизация в глобализирующемся мире: философский анализ. Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.08, 09.00.11 . – М.: РГБ, 2005. – 146 с.
5. Микола Мельник, Василь Постульга. ЗМІ і влада в Україні: як подолати корупцію? // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1 (13). – С. 84-88.